

HRONIKA – CHRONICLE

Seminārs *Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.–19. gadsimtā – pētniecības aktualitātes un problēmas, 2017. gada 13. janvārī*

2017. gada 13. janvārī LU HZF telpās notika jau septītais starptautiskais seminārs „Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.–19. gadsimtā – pētniecības aktualitātes un problēmas“. Starpdisciplinārajā seminārā piedalījās valodnieki un literatūrzinātnieki, kas stāstīja par iepriekšējā gada atradumiem un pētījumiem. Šai seminārā savus darbus prezentēja dažādu paaudžu pētnieki, kas pārstāv Latviju, Lietuvu, ASV, Vāciju un Zviedriju. Vairāki runātāji sarīkojumā piedalījās pirmo reizi.

Semināru iesāka LU Latviešu valodas institūta darbinieču Renātes Siliņas-Piņķes un Antas Trumpas (Rīga) prezentācija par 2016. gadā nobeigtā LZP finansētā projekta „Korpusā balstīta elektroniska latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca“ (2013–2016) rezultātiem. Projekta vadītāja A. Trumpa demonstrēja nesen atklāto vietni „Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca“ (www.tezaurs.lv/lvv), kurā pašlaik ievietots ap 1200 šķirklju. Viņa iepazīstināja klātesošos ar jau esošajām vārdnīcas iespējām, kā arī informēja par tuvākā nākotnē plānotajiem papildinājumiem. Runātājas akcentēja, ka līdz šim realizētais ir tikai vēsturiskās vārdnīcas aizsākums un ka līdz tās faktiskai izveidei vēl ejams garš un ilgs ceļš, kam nepieciešams stabils un ilgstošs finansiāls atbalsts.

Par citu projektu „Martina Lutera rakstu ietekme uz Centrāleiropas valodām“ pastāstīja Haralds Bihlmeiers (*Harald Bichlmeier*) no Halles. Šis projekts veltīts Reformācijas sākuma 500. gadadienai, kas tiek atzīmēta 2017. gadā. 1517. gada 31. oktobrī Lutera izplatīja savas 95 tēzes par indulgencēm, ko uzskata par luteriskās reformācijas atskaites punktu. Projekta ietvaros jau noticis seminārs Vitenbergā 2016. gadā, plānoti vēl vairāki semināri 2017. un 2018. gadā, kā arī pētījums, kurā tiks analizēti vairāki Lutera darbu (Mazā katehisma un dziesmu) fragmenti un to tulkojumi Centrāleiropas un Austrumeiropas valodās (tai skaitā arī latviešu un lietuviešu). Tāpat plānots salīdzināt, kādu iespaidu šie tulkojumi atstājuši gan uz konkrēto tekstu tālāko vēsturi, gan uz pētāmajām valodām kopumā.

Latvijas Universitātes profesore Māra Grudule (Rīga) priekšlasījumā „Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos: ieskats pētījumā“ pastāstīja par savu nobeigto darbu – monogrāfiju „Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos“ (Grudule 2017), kas tiek laista klajā 2017. gadā. Tajā aplūkotas vairāk nekā 600 garīgas dziesmas un 29 gadījuma dzejoļi plašos kultūrvēsturiskos kontekstos. Vairums tekstu ir brīvi tulkojumi, un tieši atkāpes no oriģināla ļauj izdarīt secinājumus ne tikai par tulkotāju valodas zināšanām, bet arī izpratni un

priekšstatiem par latviešu sadzīvi un garīgo pasauli. Atdzīvojas laikmets un skaidras aprises iegūst Baltijas vācu mācītāju personības. Nozīmīga pētījuma daļa atvēlēta dziesmu un to autoru recepcijai latviešu kultūras vēsturē cauri laikiem līdz Rūdolfam Blaumanim, Andrejam Upītim, Paulam Putniņam un mūsdienu sociālajiem tīkliem. Pētījumu noslēdz antoloģija, dzejas procesa attīstības hronoloģisks pārskats, kā arī vārdnīca ar tekstā lietotajiem poētikas terminiem. Darbam pievienota laika skala, kas ļauj salīdzināt vācu – Baltijas vāciešu – un latviešu kultūrvēstures un dzejas attīstības procesu.

Viļņas Universitātes docents Jurģis Pakēris (*Jurgis Pakerys*) stāstīja par savu pētījumu „Perifrastiskie kauzātīvi senprūšu un latviešu 16. gs. tekstos“, kas veikts projekta „Baltu valodu perifrastiskie kauzātīvi“ ietvaros (Pakērys 2017). Šajā ziņojumā uzmanība bija pievērsta latviešu valodas vārdiem *likt*, *spiest*, *laist* un *dot*. Redzams, ka galvenās atšķirības, salīdzinot ar mūsdienu latviešu valodu, ir šādas: 1) konstrukcijas ar *likt* lietotas ne tikai faktitīvā, bet arī permisīvā nozīmē (īpaši ar noliegumu); 2) darbības vārds *laist* uzskatāms par galveno permisīvo predikātu; 3) permisīvās konstrukcijas ar *ļaut* avotos nav fiksētas. Darbības vārdi *dot* un *spiest*, līdzīgi kā mūsdienu valodā, kauzātīvajās konstrukcijās lietoti reti, šo darbības vārdu lietojums, šķiet, spēcīgi saistīts ar tulkojumu oriģināliem.

Anna Fridenberga (LU Latviešu valodas institūts, Rīga) runāja par „Dažiem okazonālismiem Georga Manceļa *Zālamana pamācībās* (1637)“. Analizēti darinājumi (atvasināti substantīvi un adjektīvi), kas no visiem Manceļa darbiem ir sastopami tikai „Zālamana pamācībās“, turklāt lielākoties tikai vienu reizi. Tieši „Zālamana pamācībās“ (1637), kas ir Manceļa paša tulkots darbs, ir diezgan daudz šādu vienreiz lietoto atvasinājumu. Domājams, dažus no šiem vārdiem viņš pats varētu būt arī darinājis. Referente aplūkoja tādas darinājumus kā *stuburnieks*, *blāvums*, *rūkums*, *samīdātājs*, *labinīgs*, *bārsīgs*, *drebīgs* u. c. Lai precizētu minēto atvasinājumu nozīmi, salīdzinājumam tika izmantoti arī „Zālamana pamācību“ vēlāki tulkojumi. Iespējams, ka dažos gadījumos attiecīgais vārds vācu valodā ir ietekmējis vārddarināšanas modeļa izvēli. Ievēribu pelna paša Manceļa piezīmes, paskaidrojumi un tulkojuma varianti dažās teksta vietās.

Pēc kafijas pauzes savai jau tradicionālajai tēmai – Konstantīna Sirvīda *Dictionarium trium linguarum* (1642) un Georga Elgera *Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum* (1683) – pievērsās Viļņas Universitātes valodnieces Gintare Judžentīte (*Gintarė Judžentytė*) un Vilma Zubaitiene (*Vilma Zubaitienė*). Šoreiz viņas runāja par personu un to īpašību apzīmējumu abās vārdnīcās. Savulaik D. Zemzare (1961), rakstīdama par Elgera vārdnīcu, cita starpā minējusi šādus personu apzīmējumus, piem., *režnieks* ‘miesnieks’ (slāvisms), *kuntnieks* ‘mākslinieks’ (ģermānisms), *doktors* ‘doktors, ārsts’ (starptautisks vārds), *zvaizdenieks* ‘astrologs’ (G. Elgera jaunvārds) u. c. Savukārt Kazis Pakalka (*Kazys Pakalka*,

1979) savā pētījumā par Sirvīda vārdnīcu minējis tādus vārdus kā *išgamas* ‘izdzimtenis’, *padaužuo* ‘dauzoņa’, *sumqstytojas* ‘izdomātājs’, *susitikejas* ‘cīnītājs’, *nuodinykas* ‘burvis, indētājs’ u. c.

Pētnieču mērķis bija – salīdzināt un analizēt abu vārdnīcu personu apzīmējumus, kā arī to īpašību ekvivalentus. Konkrētie uzdevumi: 1) noteikt, kādus ekvivalentus izvēlas autori; 2) censties atšķirt atbilstmju tipus pēc to semantiskā satura (pilnīga, daļēja vai surogātatbilsme); 3) analizēt šķirkļa vārdu ietekmi uz lietuviešu un latviešu atbilstmēm.

LU doktorante Jolanta Višņoha (*Jolanta Wiśniach*), kas turpina darbu pie pētījuma par Glika Bībeles tulkojuma valodu, pievērsās tematam „Prepozīcijas *us/uhs* lietojums 17. gs. latviešu tekstos“. Analīzes rezultāti uzrāda, kā Glika Bībelē gan prepozīcija, gan priedēklis *uz* lietoti divos variantos – *us* un *uhs*. Kopumā Jaunajā Derībā (JD) 1171 reizi konstatēta prepozīcija *us* un 765 reizi – *uhs*. Vecajā Derībā (VD) prievārds *us* lietots 5900 reizes, kamēr *uhs* – 746 reizes. Mt un Mk evaņģēlijos pārsvarā lietots prievārds *us* (254 un 203 reizes). Lk evaņģēlijā prievārda abu variantu skaits ir ļoti līdzīgs – 177 rakstījumi ar *us* un 192 ar *uhs*, kamēr Jņ evaņģēlijā visbiežāk reģistrēts prievārds *uhs* – 292 reizes – un tikai 17 ar *us*. VD formu lietojums lielā mērā atbilst Mt un Mk evaņģēliju tekstos konstatētajam. Visā Bībelē reģistrēts neliels skaits formu ar priedēkli *us/uhs*, bet to lietojums lielā mērā sakrīt ar prepozīcijas lietojumu.

Viļņas Universitātes doktorante Ernesta Kazakēnaite (*Ernesta Kazakēnaite*) savā prezentācijā „Skatiens uz *Vermehretes Lettisches Handbuch* perikopju epistulu daļu un to atbilstmēm Ernsta Glika *Jaunajā Derībā*“, balstoties uz L. Bērziņa (1939) domām, ka vairāk atšķiras apustuļu raksti, bet evaņģēliju perikopes saskan vietām burts burtā, mēģināja precizēt, kā iespējams aprakstīt šo saskaņu resp. atšķirību. Rezultāti tika salīdzināti ar pirms gada seminārā lasīto referātu par VLH perikopju evaņģēliju atbilstmēm Glika Bībelei. No salīdzinājuma izriet, ka no 703 VLH epistulu pantiem tikai viens pilnīgi sakrīt ar GB esošu pantu. Tomēr jāņem vērā, ka pantā ir tikai četri vārdi un tas arī sakrīt ar vēl agrāko Manceļa „Lettisch Vade mecum“. 99,3 procenti epistulu pantu ir kaut viena atšķirība, bet 68,71 procentā ir vairāk nekā trīs. Pēc šīs epistulu daļas analīzes var precīzāk novērtēt evaņģēliju daļas secinājumus – ka sakrītības tajās ir daudz svarīgākas, nekā no sākuma var likties, pētot tikai evaņģēliju daļu.

Ilinoisas Universitātes Čikāgā profesors Ģiedrus Subačus (*Giedrius Subačius*) un Pēteris Vanags (Rīga / Stokholma) prezentēja pētījumu „Žodis *valstybė* – Simono Daukanto pasīskolintas latvizmas“ (Subačius, Vanags 2016) par vārda liet. *valstybė* ‘valsts’ rašanos un nostiprināšanos lietuviešu valodā. Pirmo reizi tas minēts Simona Daukanta darbā „Istoryje Zemaytyszka“, kura manuskripts radies Rīgā laikā starp 1828. un 1834. gadu. Šo vārdu Daukants

apzināti ieviesis savos rakstos, aizņemoties no vēsturnieka Joahima Lelevela (*Joachim Lelevel*) teksta, kurā tas dēvēts par heruļu valodas vārdu. Faktiski tā sākotne ir latviešu tēvreizes teksts – t. s. Hāzentētera tēvreize, kas publicēta S. Minsterā grāmatā „Cosmographie“ (1550). No turienes to pārņēmis Lācijs savā grāmatā (1557), nosaucot par heruļu tēvreizi. Lāciju savam darbam izmantojis Lelevels (1808), kura tekstu tālāk lietojis Daukants. Tādējādi liet. *valstybē* uzskatāms par vienu no Daukanta rakstu latvismiem, kas vēlāk nostiprinājies lietuviešu rakstu valodā. Šis process noticis jau vēlāk – 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, pēc 1905. gada Krievijas revolūcijas, kad notika Valsts domes vēlēšanas. Īpaša loma tā ieviešanā bijusi Povilam Višinskim (*Povilas Višinskis*). Valodnieks Jons Jablonskis (*Jonas Jablonskis*) jauno vārdu akceptēja līdz tam lietoto vietā 1905. gada beigās.

Seminārā pirmo reizi piedalījās arī ilggadējā LU Baltu valodu katedras lektore Dzintra Paegle (Rīga). Viņas zinātnisko interesi pašlaik saista dzimtās puses – Suntažu – kultūrvēsture. Referātā „Suntažu draudzes mācītājs Emīls Lopenove (1820–1897) un viņa rakstība“ (Paegle 2017) viņa pievērsās 19. gs. rakstu valodas vēstures problemātikai. Laikā, kad daudz tika diskutēts un rakstīts par latviešu ortogrāfijas pilnveidi, sava pareizrakstība bija arī Vidzemes Rīgas apriņķa Suntažu draudzes mācītājam Emilam Lopenovem (*Emil von Lopenowe*), kas draudzē kalpojis no 1850. līdz 1894. gadam, vienlaikus no 1881. līdz 1891. gadam būdams arī Rīgas apriņķa prāvests. E. Lopenove, kas kopš 1856. gada ir bijis Latviešu literārās (draugu) biedrības biedrs, jau sākot ar 19. gs. vidu (1855) Suntažu draudzes grāmatās latviešu personvārdu un mājvārdu ierakstos lietojis taisnu svītriņu virs garī izrunājama patskaņa burtā – ā, ē, ī, ū un ō, piemēram, *Ādams, Bērtuls, Dārte, Dāvis, Jānis, Jēkab, Jūle, Mārtiņšch*. 19. gs. beigās viņš šādu rakstības veidu izmantojis, pierakstot latviešu personvārdus arī krieviski, piemēram, *Я́нисъ, Лѹзе, Павѡрсъ, Мѡртиньшиъ*. Jāatzīmē, ka viņš nebūt nav vienīgais tā laika mācītājs, kas ierakstos draudžu grāmatās 19. gs. otrajā pusē lietojis savdabīgu un inovatīvu rakstību.

Seminārā piedalījās ne tikai runātāji, bet arī citi interesenti, kopskaitā ap divdesmit. Viņu vidū arī regulārais semināru apmeklētājs profesors Trevors G. Fennels (*Trevor G. Fennell*, Flindersa Universitāte, Adelaida, Austrālija). Profesors solīja nākamajā gadā noteikti pastāstīt par jauniem vērojumiem, kas radušies Liborija Depkina vārdnīcas manuskripta izdevuma sagatavošanas laikā. Kā katru gadu, arī šoreiz daudzi dalībnieki izteica prieku par tikšanos un vēlmi ierasties arī uz nākamajiem tekstiem veltīto semināru.

Literatūra

- Bērziņš, Ludis. 1939. Ernests Gliks tulkotāja darbā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 2, 149–161.
- Grudule, Māra. 2017. *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Paegle, Dzintra. 2017. Suntažu draudzes mācītājs Emīls Lopenove (1820–1897) un viņa rakstība. *Baltu filoloģija* 26 (1), 73–86.
- Pakalka, Kazys. 1979. K. Širvydo žodyno istorijos metmenys, *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 55–73.
- Pakerys, Jurgis. 2017. Periphrastic Causative Constructions in 16th Century Latvian. *Baltu filoloģija* 26 (1), 87–106.
- Subačius, Giedrius, Pēteris Vanags. 2016. Žodis *valstybė* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas. *Archivum Lithuanicum* 18, 2016, 337–372.
- Zemzare, Daina. 1961. G. Elgera vārdnīca. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 64–72.

Pēteris Vanags
 Latvijas Universitātes
 Humanitāro zinātņu fakultāte
 Baltu valodniecības katedra
 Visvalža iela 4a, LV–1050 Rīga, Latvija
 pvanags@latnet.lv